

місцях, доведення програмних цілей та організаційних підвалин його діяльності до місцевих органів влади. Значну роботу в цьому напрямку проводили члени ЦКОПСІМУ – діячі культури периферійних міст і містечок. Окрім того, на початку червня 1917 р. М.Ф. Біляшівський звернувся до Київського губернського комісара М. Суковкіна з проханням через свою канцелярію розіслати повітовим комісарам повідомлення про утворення ЦКОПСІМУ та його статут, який міг би прислужитися у створенні пам'яткоохоронних структур на місцях [16]. Це прохання М.Ф. Біляшівського було задоволене. Причому, як свідчать матеріали держархіву Черкаської області, статут ЦКОПСІМУ отримали не лише повітові комісари, а й земські управи, навчальні заклади [17]. Таким чином він став своєрідною програмою організації охорони національної історико-культурної спадщини.

Створення Центрального комітету охорони пам'яток і старовини в Україні стало помітною віхою в розвитку вітчизняного пам'яткоохоронного руху. Вперше за його історію постав загальнонаціональний центр гуртування подвижників збереження історико-культурної спадщини українського народу, який пов'язував свої плани й сподівання з відродженням його державності й новими органами влади, що вели боротьбу за втілення вікових мрій українців про незалежність. Отже, не випадково вже з перших кроків своєї діяльності саме ЦКОПСІМУ

став помітно впливати на розв'язання пам'яткоохоронних проблем не лише в центрі, а й на місцях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. – К., 1997. – 416 с.
2. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: Історія, теорія, сучасність. – К., 1995. – С. 161; Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні. – К. – Полтава, 1994. – С. 23–27.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 2581, оп. 1, спр. 206. – Арк. 27–28 зв.
4. Там само. – Арк. 12–15.
5. Нова Рада. – 1917. – 16 травня.
6. Киев. Энциклопедический справочник. – К., 1986. – С. 39.
7. Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України. – Ф. 725, оп. 1, спр. 81. – Арк. 109.
8. Києвлянин. – 1917. – 19 январа.
9. Нова Рада. – 1917. – 28 вересня.
10. Там само. – 10 вересня.
11. ЦДІА України. – Ф. 725, оп. 1, спр. 23. – Арк. 23, 4.
12. Там само. – Спр. 79. – Арк. 30 зв.
13. Там само. – Спр. 23. – Арк. 31–33.
14. Там само. – Спр. 30. – Арк. 104.
15. Там само. – Арк. 105.
16. Держархів Київської області. – Ф. Р. 1716, оп. 1, спр. 14. – Арк. 215–217 зв.
17. Держархів Черкаської області. – Ф. 504, оп. 1, спр. 15. – Арк. 35, 81–81 зв.

УДК 94(477)«19»:351.835

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМІТЕТ НА ЗЛАМІ 20–30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

(Продовження, початок у попередньому випуску)

С.І. Нестуля, кандидат історичних наук

За умов скорочення фінансування ВУАК змушений був у своїй роботі змістити акценти з польових пам'яткознавчих дослідів на науково-теоретичне узагальнення їхніх результатів. Зрозуміло, що при цьому зросло значення видавничої діяльності комітету. В 1929–1930 рр. він планував передати до видавництва ВУАН праці С. Гамченка, Ф. Шміта, Д. Щербаківського, наукові збірки Софійської, Трипільської комісій, комісії Кавказознавства, «Короткі звідомлення» за 1927–1928 рр., збірки пам'яток Б. Фармаковського, брошури з методології та методики археологічних досліджень, видати «Записки» й «Археологічну хроніку» ВУАКу [1].

У зв'язку з цим значно активізувала свою роботу редакційна комісія ВУАКу, в засіданнях якої під головуванням О. Новицького та за секретарства В. Козловської брали участь В. Барвінок, С. Гамченко, Л. Кістяківський та ін. [2]. Аби надати роботі редкомісії регулярного характеру, президія ВУАКу 8 червня 1929 р. підтримала пропозицію О. Новицького й ухвалила проводити її засідання після кожного власного зібрання [3].

У кінці 1928–1929 рр. у центрі уваги редкомісії, як і відділів та президії ВУАКу, були питання, пов'язані із завершенням підготовки до друку першого тому «Записок» комітету.

На той час вдалося реалізувати й ідею випуску періодичного органу ВУАКу — «Хроніки археології та мистецтва». Ще в жовтні 1929 р. голова комітету О. Новицький звернувся до музеїв та інших пам'яткознавчих інституцій України із запрошенням до участі в запланованому виданні [4]. Відповідно до рішення президії ВУАКу від 23 листопада 1929 р. для підготовки «Хроніки» до друку було створено редакційну комісію в складі В. Козловської, П. Курінного та С. Магури. Через місяць президія знову повернулася до питання про видання «Хроніки». Зокрема вона підтримала ініціативу археологічного відділу і доручила В.Є. Козловській відповідальний нагляд за друкуванням «Хроніки Археології та Мистецтвознавства». Окрім того, президія запросила до редколегії «Хроніки» Д. Гордєєва та затвердила склад периферійних редкомісій видання в Одесі (С. Дложевський (голова), М. Болтенко, О. Зейлігер) і Харкові (В. Дубровський (голова), О. Федоровський, С. Таранушенко) [5]. Низку принципових рішень щодо підготовки «Хроніки» президія ВУАКу ухвалила також на своєму засіданні від 13 січня 1930 р. Так, вона визнала за доцільне друкувати в ній: 1) оригінальні та перекладені статті з методології, методики та історії археології і мистецтвознавства; 2) статті та інструктивні матеріали щодо організації досліджень пам'яток; 3) замітки про окремі пам'ятки старовини і мистецтва; 4) матеріали про випадкові знахідки пам'яток в Україні; 5) пам'яткознавчі відкриття за кордоном; 6) хроніку з обсягу охорони пам'яток та 7) діяльності наукових товариств, комісій ВУАКу, музеїв; 8) рецензії; 9) бібліографічні замітки; 10) персоналії [6].

Вжиті президією ВУАКу заходи невдовзі дали позитивні результати. Так, у січні 1930 р. матеріали до першого числа «Хроніки» надіслала Одеська редкомісія. Згодом налагодилися творчі зв'язки редакції видання з музеями, науковими установами, провідними вченими України [7]. Це дало можливість у перших трьох випусках «Хроніки археології та мистецтва», які побачили світ у 1930 та на початку 1931 рр., вдало поєднати оперативні повідомлення з обсягу пам'яткознавства та ґрунтовні пам'яткознавчі розвідки. Керуючись такими ж принципами, до середини листопада 1931 р. редколегія завершила підготовку й 4–5 чисел «Хроніки» [8].

Видання ВУАКу сприяли популяризації діяльності комітету в наукових колах не лише України, а й за її межами. Зокрема в 1929–1930 рр., на ґрунті обміну науковими виданнями з ВУАКом налагодили співробітництво Інститут туркменської культури в Ашхабаді, Кавказький історико-археологічний інститут у Тифлісі, Товариство обслідування і вивчення Азербайджану, Нижньогородська археолого-етнологічна комісія, Товариство вивчення Тобольського краю, музеї Красноярська та Мінусінська і т. д.

На початку 1931 р. друге число «Хроніки» ВУАК розіслав науковим інституціям та окремим ученим у межах СРСР за 118 адресами [9]. Поступово розширювався книгообмін ВУАКу та пам'яткознавчих центрів і з-поза меж Радянського Союзу [10].

Авторитету ВУАКу прислужилась і активна участь його членів у підготовці до Всесоюзного археологічного з'їзду. На початку 1928 р. з ініціативою його скликання виступив Наркомат освіти РСФРР. 15 травня 1928 р. його представник К. Гриневич провів у Харкові нараду за участі співробітників НКО УСРР та Харківського й Одеського археологічних музеїв. Її учасники, підтримавши пропозицію Наркомату освіти Російської Федерації, висловилися за проведення попереднього форуму українських пам'яткознавців.

Восени 1928 р. на базі Харківського, Одеського, а також Дніпропетровського державного музеїв були утворені підготовчі комітети, які поширювали свою роботу в межах відповідних крайових інспектур охорони пам'яток культури. Очолили її члени ВУАКу О. Федоровський, С. Дложевський та Ф. Яворницький.

Найбільш представницьким виявився Київський підготовчий комітет, до якого згідно з рішеннями президії та пленуму ВУАКу ввійшли О. Новицький, С. Гамченко, Ф. Ернст, П. Курінний, М. Рудинський, А. Носов, В. Козловська, А. Серeda, К. Мощенко, М. Макаренко, В. Барвінок, І. Моргілевський, В. Базилевич, В. Шугаєвський. Окрім того, до комітету були запрошені В. Дроздов і П. Смолічев із Чернігова, Ю. Сіцинський із Кам'янець-Подільського, Д. Антонов — із Житомира. Комітет прагнув налагодити зв'язки з іншими музеями, розробив попередню тематику доповідей українських учених на з'їздах.

Незважаючи на те, що, як з'ясувалося весною 1929 р., запланований на кінець того року Всесоюзний з'їзд був перенесений на невизначений час, проведена Київським підготовчим комітетом робота не була марною. Відповідно до рішення підготовчого комітету від 29 квітня 1929 р. відповідні матеріали були покладені в основу підготовки конференції українських археологів, яку пропонувалося провести в рамках намічених на 1930 р. ювілейних свят ВУАН [11].

До них ВУАК планував також підготувати виставку «10 років радянської археології».

Ще в 1929 р. президія ВУАКу звернулася до музеїв і вчених України, які проводили дослідження завданнями комітету, з проханням надіслати до нього матеріали своїх студій [12]. На початку січня 1930 р. археологічний відділ зобов'язав своїх членів розробити проекти виставки пам'яток найбільш відомих археологічних комплексів та окремих культур, а вже в березні — приступив до їх обговорення [13]. Подібну роботу відповідно до рішення

президії ВУАКу від 13 лютого 1930 р. розпочав також відділ мистецтв комітету [14].

У зв'язку з ухвалою Наркомату освіти УСРР про організацію Всеукраїнської виставки «Розвиток науки на Україні за 15 років радянської влади» запланована ВУАКом виставка була перенесена на 1931 р. При цьому комітет активно співпрацював із ювілейною виставковою комісією ВУАН. Неодноразово питання, пов'язані з підготовкою до виставки, розглядалися також на засіданнях президії та відділів ВУАКу [15].

До участі у виставці, яка тривала з 10 липня по 19 вересня 1931 р. в одному з приміщень Музейного містечка в Києво-Печерській лаврі, вдалося залучити 16 музеїв України, а також Комісію Дніпрельстану ВУАН, Лаврський державний історико-культурний заповідник. Перед відкриттям виставки, на яку прибули провідні пам'яткознавці з різних куточків України, були заслухані доповіді М. Болтенка та Б. Крисіна про археологічні розкопки Ольвії, М. Сібільова — про техніку виробництва за первісного суспільства [16].

Одночасно з ініціативи ВУАКу у Всеукраїнському музейному містечку була розгорнута виставка мистецьких реліквій України доби феодалізму. На ній були представлені культові пам'ятки іудаїзму, мусульманства та християнства, українського декоративно-вжиткового мистецтва [17].

Обидві виставки засвідчили вагому роль ВУАКу в організації пам'яткознавчих студій в Україні. Водночас вони сприяли популяризації завдань комітету серед широкого загалу.

З цією метою ВУАК, як і раніше, практикував проведення прилюдних засідань. Поштовхом до активізації відповідної роботи стало рішення президії ВУАКу від 13 лютого 1929 р., в якому вона визнавалась як один із важливіших напрямків діяльності комітету [18]. В результаті до кінця року було проведено дев'ять прилюдних засідань ВУАКу, на яких із доповідями виступили С. Гамченко, П. Курінний, І. Моргілевський, О. Новицький, Ю. Спаський, М. Шарлемань [19].

Значну увагу організації прилюдних засідань ВУАК приділяв і в 1930 р., отримавши підтримку від історико-філологічного відділу ВУАН [20]. Сім прилюдних наукових засідань ВУАКу відбулися в 1931 р. На них були заслухані пам'яткознавчі доповіді, підготовлені Б. Безвенгліньським, Л. Дмитровим, П. Жолтовським, Д. Зеровим, Ф. Сингаєвичем та ін. [21].

Виконуючи директивні вказівки президії ВУАН, ВУАК прагнув налагодити популяризацію своєї діяльності безпосередньо в трудових колективах. Зокрема 30 листопада 1929 р. президія комітету ухвалила розпочати таку роботу на Сталінщині та Донбасі [22]. Через рік археологічний відділ доручив М. Ткаченкові розробити відповідну програму діяльності комітету, передбачивши залучення до її

виконання представників культурних центрів та наукових осередків Донбасу [23].

На початку січня 1930 р. археологічний відділ визнав «за потрібне приступити у найближчому часі до низки популярних лекцій у робітничих клубах з питань археології». 28 січня відділ ухвалив організувати такі лекції в першу чергу для членів профспілок освіти, комунального та лісового господарства. У грудні 1930 р. відділ утворив спеціальну бригаду в складі В. Козловської, А. Носова та М. Ткаченка, якій доручив розробити тематику окремих лекцій та популярного курсу археології для трудових колективів [24]. До середини 1931 р. комітету вдалося організувати лекції й консультації для слухачів курсів майстрів та робітників розробок торфу, студентів гірничого інституту і торф'яного технікуму в Києві [25]. Чотири популярні лекції було прочитано членами ВУАКу для працівників друкарні ВУАН [26].

На той час у полі особливої уваги ВУАКу перебували питання його культурного шефства над робітниками Київського заводу «Червоний плугатар», до якого в листопаді 1930 р. згідно з рішенням профспілкового комітету ВУАН він був прикріплений. 17 січня 1931 р. за участі членів ВУАКу, співробітників кафедри українського мистецтва ВУАН та представника заводу В. Лібермана відбулася нарада з питань «культурного обслуговування робітників заводу «Червоний плугатар» від ВУАКу». Була намічена низка відповідних заходів, конкретизованих згодом у рішенні спільного засідання представників ВУАКу, Археологічного музею та Кабінету українського мистецтва ВУАН [27].

Загалом позитивно оцінюючи розширення форм і напрямків популяризаційної діяльності ВУАКу, встановлення тісніших зв'язків комітету з промисловими колективами, не можна не наголосити на тому, що керівництво ВУАН, виконуючи директивні вказівки партійних і державних органів, прагнуло через них посилити вплив (читай — тиск) пролетарських мас на наукові установи з метою їх «більшовизації». Саме так ставилося, зокрема, питання в «Інструкції для наукових установ ВУАН у справі їх прикріплення до підприємств», схваленій президією Академії в 1930 р. З цією метою передбачалось «обговорення на робітничих зборах звітів наукової установи, участь представників підприємства у виробничих нарадах та наукових засіданнях наукової установи» тощо. Уже на початку 1931 р. ВУАК надіслав до заводу «Червоного плугатара» графік засідань відділів Комітету, на які запрошував представників заводу [28].

«Пролетарський вплив» ВУАК безпосередньо відчув на засіданнях комісії для чистки апарату ВУАН. У 1930 р. на засідання комісії були викликані М. Рудинський та М. Шарлемань, В. Барвінок та М. Мушкет і т. д. [29].

ВУАК «не міг» не відгукнутися на заклик М. Горького про створення історії фабрик і заводів.

Оскільки участь наукових установ у цій загалом потрібній роботі стала одним із критеріїв оцінки ідеологічного спрямування їхньої діяльності, президія комітету 22 жовтня 1931 р. доручила відділам відповідним чином спланувати їхню роботу [30].

З огляду на все це ВУАК змушений був запроваджувати в організації своєї роботи принципи соціалістичного змагання, інспірованого з кінця 20-х рр. партійно-державною верхівкою СРСР. Так, 7 листопада 1929 р. президія комітету доручила П. Курінному розробити умови участі ВУАКу в соціалістичному змаганні з науковими установами [31]. У середині березня 1930 р. археологічний відділ із цією метою створив спеціальну комісію в складі П. Курінного і М. Ткаченка [32]. Через рік відділ підтримав пропозицію М. Ткаченка викликати на змагання комісію для вивчення четвертичного періоду ВУАН, а 6 квітня 1931 р. загалом схвалив розроблені ним спільно з А. Носовим його умови [33]. Зрозуміло, що головний акцент у них робився на необхідності «максимально наблизити наукову роботу до основних проблем і завдань соціалістичного будівництва» та впровадження «діалектичного методу» в пам'яткознавчі студії тощо [34]. Нарешті, 16 листопада 1931 р. мистецький відділ ухвалив викликати на соціалістичне змагання відділ археології, створивши для вироблення його умов комісію у складі Ф. Ернста, К. Білоцерківської та Н. Венгрженівської [35].

На початку 1931 р. співробітники ВУАКу, знову ж таки, за вказівками президії Академії, розробили і взяли на себе «ударні зобов'язання», які також мали чітке ідеологічне спрямування. «Потрібне, — зазначалось, наприклад, у зобов'язаннях В. Козловської, — напруження зусиль, щоб виконати ті завдання, що їх висуває соціалістичне будівництво та культурна революція» [36].

Ще раніше, восени 1930 р., на вимогу місцевого комітету ВУАН ВУАК делегував своїх активних співробітників до семінару з діалектичного матеріалізму [37]. На той час нормою в роботі комітету стало обговорення на засіданнях його президії і проблем застосування «марксової» методології в пам'яткознавчих студіях [38].

У 1929 р. ВУАК був втягнутий у кампанію шельмування закордонних учених, у тому числі і його членів, які виступили на захист колег в СРСР, переслідуваних за ідеологічними мотивами [39]. А вже наступного року голова ВУАКу О. Новицький на сторінках «Пролетарської правди» змушений був «обурюватися» діями українських науковців, заарештованих у справі міфічної СВУ [40].

Зрозуміло, все це були вимушені кроки, на які керівники ВУАКу йшли, аби зберегти сам комітет. Як очевидно й те, що вони не додавали авторитету ВУАКу в колах вітчизняних та закордонних учених-пам'яткознавців. Водночас не зросла довіра до

нього й з боку державних органів, які вимагали «від широкого загалу наукових робітників якнайскоріше зробити генеральний перегляд, ревізію та перебудову тієї науково-дослідчої роботи, яку вони тепер проводять» [41].

Думається, саме остання обставина й зумовила вкрай незадовільне фінансування наукових програм ВУАКу, обмеження його повноважень при координації пам'яткознавчих студій в Україні. Це призвело до послаблення організаційних зв'язків комітету з музеями, краєзнавчими осередками, змусило його все більшу увагу приділяти не польовим дослідям, а теоретичним студіям. Проте серед них зростала питома вага проблем «методологічного переозброєння» ВУАКу, які органічно не сприймала значна частина його членів, які фактично усунулися від роботи в комітеті.

Усе це зумовило наростання з початку 30-х рр. ознак кризового стану ВУАКу та пошук шляхів реорганізації комітету, аби адаптувати його завдання і структуру до вимог і потреб доби «великого перелому».

ЛІТЕРАТУРА

1. Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України (далі НАІА НАНУ). — Ф. Всеукраїнського Археологічного комітету (далі — ВУАК). — Спр. 263. — Арк. 32; Спр. 279. — Арк. 3—4.
2. Там само. — Спр. 319. — Арк. 25.
3. Там само. — Спр. 269. — Арк. 39.
4. Там само. — Спр. 280. — Арк. 1.
5. Там само. — Спр. 269. — Арк. 72, 78.
6. Там само. — Спр. 314. — Арк. 2 зв.
7. Там само. — Спр. 280. — Арк. 3, 4; Спр. 317. — Арк. 3, 4, 8, 13, 21; Спр. 373. — Арк. 36.
8. Там само. — Спр. 613. — 613. — Арк. 11—13.
9. Там само. — Спр. 272. — Арк. 7, 24, 27, 28, 30, 37, 56, 77; Спр. 314. — Арк. 2; Спр. 326. — Арк. 1, 4, 6; Спр. 386. — Арк. 3; Спр. 339. — Арк. 1—79.
10. Там само. — Спр. 338. — Арк. 1—38.
11. Там само. — Спр. 155. — Арк. 22, 29, 33, 45—52, 62—89, 104—105; Спр. 174. — Арк. 43, 46, 51; Спр. 207. — Арк. 25.
12. Там само. — Спр. 269. — Арк. 74.
13. Там само. — Спр. 193. — Арк. 92, 150, 151, 185, 186; Спр. 308. — Арк. 1, 5, 6.
14. Там само. — Спр. 322. — Арк. 3.
15. Там само. — Спр. 307. — Арк. 19; Спр. 308. — Арк. 24; Спр. 383. — Арк. 4, 29, 33, 38; Спр. 420 а. — Арк. 50; Спр. 446. — Арк. 109.
16. Козловська В.Є. Нові напрямки в археологічній роботі Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН у 1931 р. // Україна. — 1932. — Кн. 1—2. — С. 193.
17. НА ІА НАН України. — Ф. ВУАК. — Спр. 380. — Арк. 39 зв.
18. Там само. — Спр. 269. — Арк. 5 зв.
19. Там само. — Спр. 309. — Арк. 7.
20. Там само. — Спр. 322. — Арк. 1.
21. Там само. — Спр. 380. — Арк. 40; Спр. 605. — Арк. 1.

22. Там само. — Спр. 269. — Арк. 73.
23. Там само. — Спр. 308. — Арк. 24.
24. Там само. — Арк. 1 зв., 5, 28.
25. Там само. — Спр. 402. — Арк. 3.
26. Там само. — Спр. 380. — Арк. 40.
27. Там само. — Спр. 381. — Арк. 1—1 зв., 10.
28. Там само. — Спр. 347. — Арк. 6.
29. Там само. — Спр. 366. — Арк. 22.
30. Там само. — Спр. 383. — Арк. 43 зв.
31. Там само. — Спр. 269. — Арк. 74.
32. Там само. — Спр. 308. — Арк. 9.
33. Там само. — Спр. 446. — Арк. 111, 112.
34. Там само. — Спр. 396. — Арк. 6—7 зв.
35. Там само. — Спр. 379. — Арк. 10.
36. Там само. — Спр. 396. — Арк. 4.
37. Там само. — Спр. 314. — Арк. 22; Спр. 366. — Арк. 29.
38. Там само. — Спр. 446. — Арк. 105.
39. Пролетарська правда. — 1929. — 26 січня.
40. Там само. — 1930. — 4 квітня.
41. Там само. — 1930. — 1. — 19 січня.

УДК 281.9(477)«19»

ЧАСИ НОВІ, СТРАТЕГІЯ СТАРА, АБО РУСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ПОЧАТКУ БУДІВНИЦТВА КОМУНІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

В.О. Пашенко, доктор історичних наук

Розвиток державно-церковних відносин упродовж 20–50-х рр. XX ст. мав синусоїдний характер. Переслідування релігійних об'єднань змінилося певним пом'якшенням курсу в 1943–1953 рр. Потім нова хвиля утисків, зумовлених головним чином тим, що вище партійне керівництво, особисто М. Хрущов, не думали відступати від наріжного каменя марксистсько-ленінського вчення про релігію як «опіум народу», «рід духовної сивухи», зосередивши основні зусилля на боротьбі з церквою. Започаткована дестанілізація суспільства фактично не зачепила сфери державно-церковних відносин, оскільки діяв той самий адміністративно-командний, репресивний за змістом контроль над релігійними центрами й організаціями.

Нова хвиля гонінь на церкву пов'язана безпосередньо з ім'ям М. Хрущова, влучно названого в літературі «останнім романтиком». Ця оцінка якнайкраще характеризує його діяльність, але і суперечливу натуру. З одного боку, перший секретар ЦК Компартії непогано знав життя народу і бачив, що церква заповнює частину духовного вакууму, опустошення душі, нанесеного недавньою війною, іншими негараздами. З іншого боку, як партійний керівник М. Хрущов свято вірив у кінцеву мету свого і радянського народу життя — побудову комуністичного суспільства, в якому, згідно з установками марксизму-ленізму, немає місця релігії. Отже, щоб зробити людей духовно багатими, необхідно взятися за викорчовування зі свідомості

релігійних забобонів. Партійний керівник не бачив соціальних коренів релігійності радянських людей, вважаючи, що це згубний наслідок слабкої антирелігійної пропаганди, пасивності партії, надзайвої свободи, дарованої релігійним об'єднанням, тощо. М. Хрущов вірив, що виховна робота здатна творити чудеса.

Тверезо мислячі люди вбачали в галасливій антицерковній кампанії, розгорнутій у пресі одразу ж після смерті Й. Сталіна, що незабаром для церкви настануть не кращі часи. І справді, нова атака на релігію та церкву не забарилась. 7 липня 1954 р. з'явилася постанова ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її поліпшення».

Влада нанесла православній церкві, особливо в Україні, протягом 50-х рр. чимало відчутних ударів. Це стосувалося в першу чергу її матеріальної бази, кадрів духовенства тощо.

На початку 60-х рр. богоборчий курс партії і держави щодо релігії і церкви зберігся. 7 лютого 1961 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про записку Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР». ЦК КП України відповідну ухвалу прийняв 1 квітня. На виконання рішення ЦК КПРС 16 березня 1961 р. Рада Міністрів СРСР затвердила таємну постанову № 263 «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культи». На вимогу властей Архієрейський собор РПЦ у липні 1961 р. вніс зміни до Статуту церкви, який суттєво обмежував